

6. Валлерстайн И. Альбатрос расизма: социальная наука, Йорг Хайдер и сопротивление/ И. Валлерстайн // Социологические исследования. – 2001. – № 10. – С. 36-46.
7. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт; Георгій Касьянов (наук. ред.), Микола Климчук (пер. з англ.), Тарас Цимбал (пер. з англ.). – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с. – (Серія «Зміна парадигми»). – Бібліогр.: С. – 257-286.
8. Бакальчук В.О. Тенденції етнокультурної толерантності в українському суспільстві / В.О. Бакальчук // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 69-75.

УДК 341: 347.44

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВИНИКНЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ДОГОВОРІВ УКРАЇНИ

Узунова О.В., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет

Статтю присвячено історико-правовому нарисові виникнення міжнародно-правових актів. Розглянуто імплементаційний процес норм міжнародного права в національне законодавство. Виділені принципи положення, які містяться в міжнародних договорах України.

Ключові слова: міжнародно-правовий договір, національне законодавство, імплементація, кримінально-процесуальне судочинство.

Узунова О.В. ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕНИЯ ПРОБЛЕМЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ ДОГОВОРОВ УКРАИНЫ / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена историко-правовому очерку возникновения международно-правовых актов. Рассмотрен процесс имплементации международного права в национальное законодательство. Выделены принципиальные положения, которые содержатся в международных договорах Украины.

Ключевые слова: международно-правовой договор, национальное законодательство, имплементация, уголовно-процессуальное судопроизводство.

Uzunova O.V. THE HISTORICAL-LEGAL ASPECT OF BECOMING THE PROBLEM OF ORIGIN THE INTERNATIONAL-LEGAL AGREEMENT OF UKRAINE / Zaporizhzhya national university, Ukraine

The article is devoted to the historical-legal essay of origin of international-legal acts. The process of implementation of the international law in a national legislation is considered. The principle positions which contains in the international agreements of Ukraine are selected.

Key words: the international-legal agreement, national legislation, implementation, criminal procedure.

Проблема злочинності, зокрема, боротьба з нею, зобов'язувала держави об'єднувати свої зусилля та надавати одна одній правову допомогу. На сьогодні, відомі численні пам'ятки історії, що підтверджують існування міжнародного співробітництва між державами в цій галузі.

Україна, на всіх етапах своєї історії, намагалася поєднувати спільні інтереси між слов'янськими народами, князівствами, церквою та іншими громадами. Необхідно було швидко орієнтуватися в міжнародній ситуації, розробляти узгоджені плани дій та вдосконалювати форми взаємодії та надавану правову допомогу [1, 330].

Окремі аспекти досліджуваної проблеми привертали до себе увагу таких науковців у галузях кримінально-процесуального та міжнародного права, як Ю. Аленін, С. Альперт, С. Вікторський, Г. Ігнатенко, О. Дроздов, П. Елькінд, І. Лукашук, В. Пашковський, В. Опришко, В. Табалдієв, В. Маляренко, І. Фойницький, Г. Шершеневич та ін., у працях яких з'ясовувалися історичні витoki міжнародних договорів, форми реалізації імплементаційної діяльності та формувалась наукова база для подальших досліджень у цій сфері.

Метою цієї статті є дослідження історико-правових витоків виникнення та розвитку міжнародно-правових актів; імплементаційного процесу та способів і форм реалізації міжнародно-правових договорів і взятих на себе державами зобов'язань у їх внутрішньому праві.

Основними завданнями, які необхідно проаналізувати в процесі дослідження, є з'ясування процедурного забезпечення діяльності державних інститутів, що займаються боротьбою з міжнародною злочинністю; зосередження уваги на імплементації договірної бази; вивчення процесу співвідношення міжнародного права та національного права.

Слід відмітити, що Україна як самостійна держава до 1991 року не існувала, тому вона асимілювала різні законодавчі акти у свою нормативну базу. Таким чином, відбувався процес імплементації міжнародного законодавства в національне на всіх етапах розвитку і становлення України як незалежної держави. Розглянемо цей процес більш детально, починаючи з Київської Русі.

Постійна зміна кордонів Древньої Русі (злиття князівств, перехід їх під юрисдикцію іноземних держав) закономірно позначилася на законодавстві цих територій, оскільки відбувалося взаємопроникнення правових норм, одні з яких ставали внутрішніми, інші – міжнародними, а незатребувані – припиняли своє існування.

Поширення християнства на Русі призвело до появи в українському праві різноманітних кримінальних і процесуальних канонічних норм. При вирішенні кримінальних справ про релігійні злочини візантійське духовенство, що прибуло в Київську державу для керування церквою, прийняло Градський закон, який був виданий у VIII столітті. Це було вкрай необхідно, оскільки на той час не існувало закону, який регулював би релігійні злочини, а в Руській Правді, як і в інших світських законах, були прогалини з цих питань [2, 189]. Особливістю давньоруського права була "соборність" – прийняття законів на князівських з'їздах – соборах. Київська Русь на той час складалася з багатьох окремих, територіально відокремлених князівств, як самостійних, так і таких, які не володіли повною незалежністю. Це змушувало шукати шляхи до співробітництва та прийняття загальних правових положень, прийнятних для всіх зацікавлених сторін. Елементи міжнародного права тісно перепліталися з національним законодавством і знаходили в них основу для створення умов для подальшого застосування.

Варто відмітити, що до сьогодні збереглися тексти Короткої Правди 1136 р. і Великої Правди 1209 р. [3, 12], які поєднували кілька різних кодексів і регулювали взаємовідносини та діяльність князів у Києві і Новгороді. Головним чином, вони містили процедурні норми й інші елементи міжнародного права, тому що князівства виступали суб'єктами суверенних територій.

Наприклад, стаття 10 Короткої редакції Руської Правди по-суті, була першою в Україні кримінально-процесуальною нормою, що визначала правовий статус іноземця, котрий позначався термінами "варяг" і "колб'як", незалежно від його національної належності. Іноземці могли торгувати і проживати в давньоруських містах, але вони ніколи не перебували в рівних умовах з корінними жителями. Їм було важко знайти свідка для

захисту своїх інтересів. Провину кривдника іноземці доводили особистою присягою [4, 54]. Хоча стаття 67 Великої Правди [4, 107] присвячена частково процесуальному праву і містила кримінально-карні заборони і процедури їхнього застосування.

Стаття 3 Короткої редакції Уставу князя Ярослава містила положення, відповідно до яких церковній юрисдикції не підлягали суперечки між іновірцями (неправославними) і іноземцями [4, 175]. Це лягло в основу міжнародного договору князя Володимира з німцями у XII столітті. Німець був непідсудний православному священникові і підлягав світському осуду відповідно до спеціальних процесуальних правил у кримінальній сфері і цивільних правовідносинах.

Фундаментальні положення адміністративного, кримінального, міжнародного, а особливо кримінально-процесуального судочинства сформував, такий правовий акт, як Новгородська судна грамота [4, 321-385], де була встановлена спрощена процедура для прийняття рішень у кримінальних справах та в конфліктах громадян з іноземцями.

Таким чином, міжнародне право в кримінальному судочинстві складалося в Київській Русі на основі внутрішнього законодавства. Перетворення внутрішнього українського права в міжнародне відбувалося природним шляхом, і згодом міжнародне право ставало національним законом Київської Русі.

Перед князівствами стояло багато проблем, що сприяли прийняттю законодавства для вирішення головних завдань, а саме забезпечення вирішення внутрішніх проблем кожного окремо взятого князівства; вирішення проблем між ними і досягнення загальних політичних, економічних і військових інтересів. Прийняття погоджених законів обумовило уніфікований характер фундаментальних положень законодавства Київської Русі. Правові акти приймалися на соборах суверенних князівств шляхом домовленості на основі вже діючого в князівствах внутрішнього права. Ці правові акти можна розглядати як своєрідні міжнародні договори князівств, що містили в собі норми міжнародного і внутрішнього права, що застосовувалися як національне право на території кожного князівства.

Договори окремих князівств з іноземними державами і утвореннями доповнювали законодавство, що регулює в Київській Русі міжнародні відносини, і вносили іноземні закони або їхні окремі норми в правову систему давньоруського законодавства. Таким чином, міжнародний договір про військову допомогу Візантії 1011 р. був укладений після шлюбу князя Володимира і княгині Ганни (сестра візантійських імператорів Василя і Костянтина). Зазначеним договором, церкву було наділено необмеженою юрисдикцією й імунітетом від зазіхання на її повноваження при зміні влади [4, 144-146].

Не останню роль у розвитку міжнародного права в Україні відіграли посольські місії, за допомогою яких здавна вирішували міждержавні проблеми. Так, у трактаті, укладеному з Бухарою 1873 р., спеціально обговорені постійні представництва сторін при дворах, їхні повноваження й протокольні церемонії [5, 21]. Кримінальна непідсудність дипломатичних агентів визнавалася вже у XVIII столітті. У свою чергу, консули здійснювали захист своїх підданих у країні перебування, вони були повноважні розглядати цивільні, торговельні і кримінальні справи в християнських державах "за звичаєм".

Створення у XVI столітті Оттоманської імперії на тривалий період сповільнило розвиток самостійних міждержавних зв'язків не тільки України, але й інших держав. Потім посередником на право встановлювати міждержавні стосунки з турками внаслідок договорів 1528 р., 1535 р. і 1740 р. стала Франція, яка допомагала іншим країнам вирішити проблемні питання міжнародного характеру.

Інститут екстрадиції (видачі злочинців) був одним із перших видів міжнародного співробітництва. Чезаре Беккарія – класик юридичної думки XVIII століття

розкритикував інститут видачі, вважаючи його слабкістю держави, не здатною боротися зі злочинністю силоміць моралі і власних законів. Він уважав аморальною практику винагороди за видачу злочинця [6, 212-214]. В Україні інститут видачі почав формуватися ще в давньоруській державі. Вже в X столітті в Київській Русі уклалися договори, що встановлювали процесуальні правила видачі слов'ян (українців і росіян) з інших держав. З пам'яток історії нам відомий Договір із Візантією київського князя Олега 911 р., який у статті 5 містить посилання на "закон руський" і свідчив про наявність права в Київській Русі та його дію в зовнішній політиці Київської держави [7, 520]. Відповідно до положень цього договору слов'яни, що вчинили злочини у Візантії, повинні бути видані для покарання батьківщині, а греки – відсилатися до Візантії. Таке ж правило, аналогічне за своїм змістом, було зазначене в Договорі Новгороду з німцями наприкінці XII століття. Слід пам'ятати про існування ще двох договорів, укладених із Візантією – Договір князів Ігоря (945 р.) і Святослава (971 р.) [4, 142]. Наявність цих договорів підтверджено записами Повісті минулих літ.

Розвитку законодавства про видачу сприяли також множинні правові акти про повернення власникам збіглих селян і холопів в епоху кріпосництва в Україні. Закони, що регулюють повернення збіглих, відображали державну політику в цьому питанні. У Наказі сищикам збіглих селян і холопів 1683 р. [8, 80-92] зібрано майже все законодавство попередніх періодів, що регламентує розшук і видачу збіглих селян. Система державного розшуку збіглих селян і холопів містила в собі кримінально-процесуальні норми, що регулюють: діяльність сищиків і розшукних наказів у повітах; переписувачів зі складання переписних книг, що забезпечувало офіційну реєстрацію збіглих; воевод у повітах; поліцейське стеження за стороннім населенням; виборних чинів адміністрації і т.д. Нарешті, у загальну систему органічно входив розшук самих феодалів. Сищикам надавалися широкі повноваження, включаючи розслідування кримінальних справ. У їхньому розпорядженні був цілий апарат - Наказ розшукних справ [9, 219]. Наказ 1683 р. певною мірою заклав основи для безлічі інститутів, що регулюють міжнародне співробітництво – міжнародний розшук, видачу, нагромадження й використання інформаційних банків даних про особистості злочинців, пересування, правила взаємодії в кримінальних справах. Але головною його цінністю є вдосконалення національного кримінально-процесуального права в цілому й введення принципу верховенства законів.

Звертаємо увагу на існування процедури викупу полонених, як різновиду видачі, яка містилася в Стоглаві – своєрідному пам'ятнику канонічного права XVI століття [10, 253-257]. Саме в цей час не припинялися війни з Кримським ханом, а тому кількість полонених була великою. Міжнародний договір 1473 р. із Кримським ханом про передачу полонених без викупу в цей період фактично не діяв. Посередницьку місію взяли на себе добровільно іноземні купці, які викупували українців у ворога і привозили додому, де викупити полонених у купців могли родичі. Але якщо торг не відбувся, купці безперешкодно вивозили невольників і розпоряджалися ними на власний розсуд. Проблема набула державного значення і вимагала законодавчого врегулювання. Першим правовим актом, спрямованим на впорядкування викупу полонених, була Грамота Івана IV до Новгородського архієпископа Макарія про стягнення з бояр і монастирів коштів на звільнення з полону. Собор, скликаний у 1551 р., вводив зобов'язання про піклування звільнених з полону. Стоглав установив процедуру передачі полонених. Але відповідно до Судебника 1550 р. викупу передувало з'ясування обставин полону (ст.80).

У 1743 р. було підготовлено кодекс «Права, за якими судиться малоросійський народ» [11, 205-210]. Цей нормативно-правовий акт так і не набув офіційності (тобто не був прийнятий), залишаючись історичною пам'яткою для наступних законів. Більшість положень, які були зібрані в кодексі «Права, за якими судиться малоросійський народ»

почали діяти в Лівобережній Україні в нормативно-правовому акті 1767 року «Екстракт малоросійських прав» [12, 363]. Це був перший збірник, у якому простежувався поділ права України на окремі його галузі.

Можна цілком сміливо стверджувати, що в «Екстракт малоросійських прав» було імплементовано більшість норм російського законодавства, зокрема зазначалося, що Малоросія «судится особенными правами, которые именуются: 1-я книга статут, притом порядок прав трибунальных; 2-я книга зеркало саксонов, или право саксонское и магдебургское; в той же книге право гражданское магдебургское и право хелминское, в пяти книгах или главах состоящие; 3-я книга порядок прав гражданских, в четырех частях состоящая, и притом артикули права магдебургского; процесс, т.е. артикули, выбранные из прав цесарских; устав платежа у судах права магдебургского; прибавление к книге порядок и до артикулов права магдебургского» [13, 116].

Звід законів Російської імперії (1832 р.) містив норми судочинства, які чітко визначали підсудність справ. У відношенні іноземних підданих, що не мають дипломатичного імунітету, діяли положення російських законів. Закон передбачав також відповідальність російських підданих, що вчинили злочини проти Російської держави за кордоном. Звід Законів Російської імперії, зокрема статті 175-181, регулював ці вкрай казуїстичні норми, ґрунтуючись на міжнародних трактатах про правову допомогу з Туреччиною, Персією, Китаєм, Португалією, Англією, Швецією, Пруссією, Австрією.

Відповідно до положень Укладення про покарання кримінальні і виправні 1845 р. загальноновизнаним принципом міжнародного права на той час був принцип невидачі політичних злочинців, що не втратив значення і застосовується сьогодні і надалі [14, 324].

На території України царизм намагався поширити загальноросійське законодавство. Для цього необхідна була кодифікація права, яка б систематизувала норми, які діяли на той час в Україні, а згодом витіснила б їх, замінюючи на російські. Вирішення цієї проблеми поклали на три експедиції кодифікаційної комісії. Перша експедиція працювала над кодифікацією основ права Російської імперії; друга – над кодифікацією права окремих місцевостей; третя – редагувала розроблені проекти кодексів [15, 221]. Результатом такої кодифікації стало видання збірки “Зводу законів Російської імперії”, система якої містила вісім головних книг-розділів, об’єднаних за галузями права [16, 325].

Судова реформа 1864 р. виділила в самостійну галузь кримінально-процесуальне право, в якому чітко регламентувалися стадії розгляду справ у слідчих і судових органах. Першою стадією кримінального процесу був попередній розгляд, який складався з дізнання і попереднього слідства; далі вирішувалося питання про достатність даних для розгляду справи в суді; потім йшли підготовчі дії суду, судове слідство та винесення вироку. Кримінально-процесуальне право передбачало можливість перегляду вироку. Докладно регламентувався процесуальний порядок розгляду справ окружними судами за участю присяжних засідателів. У цих судах винесенню вироку передував вердикт присяжних про винність або невинність підсудних. Досягненням кримінально-процесуального права було проголошення таких демократичних принципів правосуддя, як усність, гласність, змагальність, безпосередність, право звинуваченого на захист, закріплювався принцип невинності. Скасовувалася система формальних доказів, на зміну їй прийшла вільна оцінка доказів за внутрішнім переконанням [17, 245].

Результатом судової реформи стали прийняття Устрою судових установлень (1864 р.) [18, 257-258] та Статуту карного судочинства (1864 р.) [19, 165-167]. Ці два нормативно-правові акти яскраво свідчили про відсутність національного законодавства і про значний вплив на нього з боку норм права Російської імперії, які “запозичувалися” для покращення роботи всіх органів, що брали участь у кримінальному судочинстві.

Не слід забувати про поняття притулку (місце, де ховалися втікачі). Як правило, це були священні місця (храми, церкви, монастирі), у яких шукали притулку і політичні злочинці. У цей час діяло декілька конвенцій (Союзний договір 1746 р. та Трактат 1808 р. з Австрією, Конвенція про видачу 1804 р. з Пруссією, Договір про видачу із Саксонією 1808 р., Декларація про взаємну видачу 1810 р. зі Швецією), які регулювали "притулок" та вводили певні заборони. Визначальною подією 1880 року було прийняття Оксфордської резолюції Інституту міжнародного права, яка лягла в основу співробітництва держав з питань видачі.

Відомо, що наприкінці XIX століття загострилася криміногенна обстановка у світі, яка спричинила поширення злочинів (у тому числі, міжнародних), які тягнуть видачу. У цей період приймається і національне законодавство, що спеціально регулює правову допомогу і видачу злочинців.

Підсумовуючи, слід відмітити, що міжнародні договори України, підписані наприкінці XIX століття, містили такі принципові положення: 1) про невидачу власних громадян, а також іноземців, які за народженням або іншим способом отримали підданство (поняття "підданство" тлумачилося необмежено) або просто оселилися в країні; 2) якщо вимога про видачу надходила від декількох держав одночасно, та держава, до якої пред'явлена вимога про видачу, мала право самостійно прийняти рішення, чію вимогу задовольнити; 3) на право видачі могла претендувати держава, громадянином якої є обвинувачений і держава, у межах якої скоєний злочин.

Таким чином, кримінальне судочинство того періоду характеризувалося фундаментальністю, обґрунтованістю, системністю, високим рівнем законодавчої техніки й конструювання правових норм та носило кодифікований характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Узунова О.В. Історико-правовий нарис становлення проблеми виникнення міжнародно-правових актів // Запорізькі правові читання: матеріали щорічної Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 17-18 травня 2007 р. / За заг. ред. С.М. Тимченка і Т.О. Коломоєць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – С. 330-334.
2. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. – М., 1949. – 540 с.
3. Памятники русского права / Под ред. Юшкова С.Ю. Вып. 1. – М., 1982. – 287 с.
4. Российское законодательство X-XX вв.: Законодательство Древней Руси: В 9 т. Т. 1 / Отв. ред. В.Л. Янин. – М., 1984. – 432 с.
5. Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов: В 2 т. Т. 2. – СПб., 1990. – 569 с.
6. Беккария Ч. О преступлениях и наказаниях. – М., 1995. – 247 с.
7. Греков Б.Д. Киевская Русь. – М., 1953. – 650 с.
8. Российское законодательство X-XX вв.: В 9 т. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма / Отв. ред. А.Г. Маньков. – М., 1986. – 447 с.
9. Новосельский А.А. Побег крестьян и холопов и их сыск в Московском государстве второй половины XVII века // Труды института истории РАН ИОН. Т. 1. – М., 1926. – 330 с.
10. Российское законодательство X-XX вв.: В 9 т. Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства / Отв. ред. А.Д. Горский. – М., 1985. – 520 с.

11. Хрестоматія з історії держави і права України. – Том 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; за ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В.Д. Гончаренка. – К.: Ін Юре. – 1997. – 464 с.
12. Історія держави і права України. Частина 1: Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 ч. / А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України А.Й. Рогожина. – К.: Ін Юре. – 1996. – 480 с.
13. Кузьминець О., Калиновський В. Історія держави і права України. – 2-е вид. доповнене. – К.: Україна, 2002. – 448 с.
14. Российское законодательство X-XX вв.: В 9 т. Т. 6. Законодательство первой половины XIX в. / Отв. ред. О.И. Чистяков. – М., 1988. – 431 с.
15. Музыченко П.П. История государства и права Украины: Учеб. пособие. – 2-е изд., испр. и доп. – К.: Изд-во «Знання», КОО, 2003. – 504 с.
16. Терлюк І.Я. Історія держави і права України (Доновітній час): навчальний посібник. – К.: Атіка, 2006. – 400 с.
17. Історія держави і права України: Підручник / А.С. Чайковський (кер. авт. кол.), В.І. Батрименко, Л.О. Зайцев, О.Л. Копиленко та ін.; За ред. А.С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 384 с.
18. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-е, перероб. і доп.: Том 1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. / Уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2000. – 464 с.
19. Хрестоматія з історії СРСР. – К., 1953. – Том III. – 618 с.